
**HEDVIKA BOUKALOVÁ
ILONA GILLERNOVÁ A KOL.**

KAPITOLY Z FORENZNÍ PSYCHOLOGIE

KAROLINUM

KAPITOLY Z FORENZNÍ PSYCHOLOGIE

Hedvika Boukalová
Ilona Gillernová a kol.

Recenzovaly:
PhDr. Štěpánka Tůmová
Mgr. Lucie Albrechtová

Publikace vznikla v rámci programu UK Progres č. Q15 s názvem „Životní dráhy, životní styly a kvalita života z pohledu individuální adaptace a vztahu aktérů a institucí“, byla podpořena prostředky na dlouhodobý rozvoj organizace.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Redakce Alena Jirsová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2020
© Hedvika Boukalová, Ilona Gillernová (ed.) a kol., 2020

ISBN 978-80-246-4461-5
ISBN 978-80-246-4467-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod	11
1. Stručný přehled forenzněpsychologických disciplín (<i>Hedvika Boukalová, Ilona Gillernová</i>)	13
1.1 Forenzněpsychologické disciplíny a jejich zaměření	13
1.2 Psychologie ve vyšetřování trestných činů	17
I. PACHATELÉ, TRESTNÉ ČINY A JEJICH OBĚTI	21
2. Motivace trestného činu násilné povahy (<i>Karel Netík</i>)	23
2.1 Motivace trestného činu násilné povahy a právo	23
2.2 Motivace trestného činu jako psychologický problém	24
2.3 Vybrané sociodemografické a osobnostní charakteristiky pachatelů násilné trestné činnosti	29
2.4 Duševní choroby a poruchy a jejich role při páčání trestné činnosti	33
2.4.1 Poruchy osobnosti	33
2.4.2 Psychotická onemocnění	34
2.4.3 Sexuální deviace	34
2.5 Problematika motivace jednotlivých typů násilných trestných činů	42
2.5.1 Trestný čin znásilnění a pohlavního zneužití	42
2.5.2 Sexuálně motivované vraždy	46
2.5.3 Vraždy v rodině (vztahová motivace trestného činu vraždy)	52
2.5.4 Majetková motivace vraždy	53
2.5.5 Nájemné vraždy	54
2.5.6 Žhářství a pumové útoky	55
3. Analýza zranění oběti a její forenzněpsychologický význam (<i>Zuzana Fajtlová</i>)	59
3.1 Posuzování poškození zdraví z hlediska medicíny	60
3.2 Zranění způsobená tupým nástrojem	61
3.2.1 Tržně zhmožděné rány	61
3.3 Poranění vzniklá užitím ostrých nástrojů	62
3.3.1 Řezné rány	62
3.3.2 Bodné rány	64
3.3.3 Sečné rány	65
3.4 Zranění způsobená střelnými zbraněmi	66
3.5 Vybrané mechanismy poranění	67
3.5.1 Poranění způsobená rukama	67
3.5.2 Poranění způsobená nohama	68

3.5.3 Udušení	68
3.6 Zranění oběti a možnosti jejich interpretace z hlediska posouzení motivace ...	71
4. Kriminální myšlení u pachatelů trestné činnosti (Petra Faridová)	75
4.1 Kriminální myšlení a možnosti uplatnění konceptu v praxi	76
4.2 Teoretická východiska	77
4.3 Detekce kriminálního myšlení	79
4.4 Specifika výskytu kriminálního myšlení	82
4.5 Kriminální myšlení a vybrané charakteristiky pachatelů trestné činnosti	83
5. Násilný trestný čin a riziko jeho recidivy (Petra Skřivánková)	91
5.1 Nebezpečnost a její predikce	92
5.2 Typy prognostiky kriminality	94
5.3 Posuzování rizika násilné recidivy	94
5.4 Kriminogenní faktory	96
5.5 Riziko násilné recidivy ve vztahu k vybraným rizikovým faktorům	97
5.5.1 Riziko násilné recidivy a psychóza	97
5.5.2 Riziko násilné recidivy a psychopatie	100
5.5.3 Riziko recidivy u sexuálního násilí	104
5.5.4 Riziko násilné recidivy a syndrom závislosti	105
5.6 Souhrn a doporučení	106
6. Psychologické souvislosti násilné trestné činnosti mladistvých (Ivana Špurná)	107
6.1 Vybrané charakteristiky kriminality mladistvých pachatelů	107
6.2 Mladiství pachatelé trestného činu vraždy	110
6.3 Příčiny nejzávažnější trestné činnosti mladistvých	111
6.3.1 Rodina mladistvého pachatele vraždy	111
6.3.2 Vztahy s vrstevníky u mladistvých pachatelů vraždy	119
6.3.3 Škola a její socializační vliv u mladistvých pachatelů vraždy	121
6.3.4 Osobnostní charakteristiky mladistvých pachatelů vraždy	122
7. Oběti trestných činů (Klára Zbořilová)	127
7.1 Viktimologie a postavení oběti	128
7.2 Dopad trestného činu na oběť	130
7.2.1 Viktimizace	130
7.2.2 Psychologický dopad činu na oběť a vyrovnání se s trestným činem	134
7.2.3 Faktory ovlivňující reakce oběti	137
7.2.4 Dlouhodobé následky viktimizace	139
7.3 Role oběti v dynamice trestného činu	141
7.3.1 Viktimologické zavinění, viktimnost a viktimogenní faktory	141
7.3.2 Typologie obětí	143
7.4 Falešné a nepravé oběti	145

7.5 Oběti některých specifických deliktů	146
7.5.1 Domácí násilí	146
7.5.2 Z násilnění	149
7.5.3 Hatecrimes	152
7.5.4 Stalking	153
7.6 Psychologické zásady jednání s obětí	155
7.7 Oběť v kontaktu s orgány činnými v trestním řízení	157

II. MOŽNOSTI PSYCHOLOGICKÉ ANALÝZY A PODPORY VYŠETŘOVÁNÍ ZÁVAŽNÝCH TRESTNÝCH ČINŮ

159

8. Psychologie výslechu a výpovědi (Hedvika Boukalová, Ilona Gillernová)

161

8.1 K psychologii výpovědi	161
8.1.1 Psychologická charakteristika výpovědi ve fázi získávání informací	162
8.2 Psychologická charakteristika výpovědi ve fázi vštěpování a uchovávání informací	165
8.3 Psychologická charakteristika výpovědi ve fázi reprodukce informací	169
8.4 Příjem, zpracování a zachycení informací vyslychajícím	170
8.5 Výslech a vybrané kriminalisticko-psychologické poznatky	172
8.5.1 Příprava a plán výslechu	172
8.5.2 Stádia výslechu	174
8.5.3 Typické situace výslechu a výslechové techniky	177
8.6 Doznání	184
8.7 Typologie pachatelů s ohledem na situaci výslechu	185

9. Lživá výpověď (Hedvika Boukalová)

189

9.1 Rozpoznání lživé výpovědi	189
9.2 Psychické procesy podílející se na lživé výpovědi	190
9.3 Další přístupy ke lži	192
9.4 Videozáznam a lživá výpověď	193

10. Problematika výslechu dětských svědků (Hedvika Boukalová, Zuzana Kostelníková, Ilona Gillernová)

195

10.1 Úvod k problematice dětských svědků	195
10.2 Charakteristiky dětského svědka	198
10.3 Vybrané specifické techniky a metody užívané u dětských svědků	202
10.4 Problematika posuzování věrohodnosti dětských svědků a jejich výpovědi ..	204

11. Procesní úkon rekognice pohledem psychologických poznatků (Hana Trojanová)

205

11.1 Proces identifikace pachatele očitým svědkem	207
11.2 Proměnné v procesu rekognice	209

11.2.1 Proměnné bez možnosti ovlivnění	209
11.2.2 Proměnné s možností ovlivnění	211
11.2.3 Doporučení vycházející z psychologických výzkumů rekognice	212
12. Psychologické aspekty dalších procesních úkonů přípravného řízení trestního (<i>Hedvika Boukalová, Ilona Gillernová</i>)	213
12.1 Prověrka výpovědi na místě činu	214
12.2 Kriminalistická rekonstrukce	215
12.3 Konfrontace při objasňování trestného činu	219
12.4 Psychologická podpora realizace jednotlivých procesních úkonů	220
13. Psychologické profilování (<i>Karel Netík, Ilona Gillernová</i>)	223
13.1 Z historie profilování trestných činů	224
13.2 Východiska tvorby profilů pachatelů trestných činů	225
13.3 Indikace profilování	226
13.4 Zdroje informací k profilování	227
13.5 Typy profilů	230
13.6 Struktura profilu a způsob zpracování	231
13.7 Postup profilování	235
13.7.1 První krok – analýza místa činu	237
13.7.2 Druhý krok – odhad pachatelovy motivace	244
13.7.3 Třetí krok – sestavení psychologického profilu pachatele	250
13.8 Role oběti v profilování	251
14. Fyziodetekční vyšetření a možnosti psychologické analýzy (<i>Zuzana Dohnalová, Dana Štěpánková, Štěpán Vymětal</i>)	255
14.1 Fyzilogické změny a polygrafické testování	256
14.2 Historický exkurz do fyziodetekčních metod a postupů	258
14.3 Využití polygrafického testování	259
14.4 Fyziodetekční metody v kriminalistické praxi u nás	259
14.5 Možnosti psychologické podpory jednotlivých fází fyziodetekčního vyšetření	261
14.6 Specifické otázky fyziodetekčního vyšetření	265
14.7 Příklady fyziodetekčních vyšetření a jejich analýz	268
15. Psychologická analýza videozáznamů procesních úkonů (<i>Ilona Gillernová, Hedvika Boukalová</i>)	275
15.1 Charakteristika videozáznamů úkonů trestního řízení a jejich analýza	276
15.2 Obecné skupiny proměnných pro psychologickou analýzu videozáznamu	277
15.3 Psychologická analýza videozáznamů jednotlivých procesních úkonů	278
15.3.1 Místo činu	279
15.3.2 Videozáznam dalších procesních úkonů	281
15.4 Výslech a výpověď	283
15.5 Kriminalistická konfrontace	284

15.6	Rekognice osob či předmětů	284
15.7	Rekonstrukce trestného činu a проверка výpovědi na místě činu	285
16.	Vyšetřovatel v procesu objasňování trestných činů (<i>Hedvika Boukalová</i>)	287
16.1	Profesní role vyšetřovatele a základní psychologické souvislosti	288
16.2	Vybrané profesní charakteristiky vyšetřovatele	290
16.3	Profesní dovednosti vyšetřovatele a osobnost pachatele	292
16.4	Profesní dovednosti vyšetřovatele v sociální interakci a komunikaci s vyšetřovaným	296
16.5	Reflexe vlastní činnosti vyšetřovatele a možnosti rozvíjení profesních dovedností	300
17.	Psychologická soudněznalecká činnost v kostce (<i>Karel Netík</i>)	305
17.1	Kvalifikační předpoklady	306
17.2	Postavení znalce v trestním a civilním řízení	307
17.3	Spolupráce znalce psychologa s jinými znalci	309
17.4	Komunikace znalce s právními odborníky, znalec před soudem	310
17.5	Problém objektivitы znaleckých posudků	311
17.6	Modelový znalecký posudek	313
III.	OBVINĚNÍ A ODSOUZENÍ	315
18.	Vazební stíhání obviněných a vyšetřování trestného činu	
	(<i>Daniela Müllerová</i>)	317
18.1	Legislativní rámec vazebního stíhání pachatele	318
18.2	Vyšetřovací vazba z hlediska trestně stíhaného	319
18.3	Psychologická praxe ve vazební věznici	321
18.4	Specifika policejního vyšetřování vazebně stíhaných obviněných	323
19.	Psychologické aspekty resocializace odsouzených (<i>Václav Jiříčka</i>)	327
19.1	Účel trestu odnětí svobody	327
19.2	Principy efektivních intervencí s odsouzenými	328
19.3	Kriminogenní rizika v komorbiditě s jinými poruchami	332
19.4	Odborné zacházení s odsouzenými v českých věznicích	333
19.4.1	Programy zacházení	333
19.4.2	Specializované zacházení	333
19.4.3	Specializované oddíly odsouzených	334
19.4.4	Standardizované programy	336
19.4.5	Terapie s chovanci v zabezpečovací detenci	337
19.4.6	Aktuální psychologické přístupy v penitenciární praxi	338
19.5	Účinnost intervencí	341

IV. METODOLOGICKÉ SOUVISLOSTI A VYBRANÉ PSYCHODIAGNOSTICKÉ POSTUPY	343
20. Psychodiagnostika a forenzní psychologie (<i>Šárka Blatníková</i>)	345
20.1 Klinické metody a klinický přístup ve forenzní psychologii	346
20.1.1 Rozhovor a pozorování ve forenzněpsychologické činnosti	346
20.1.2 Psychologická anamnéza	349
20.1.3 Analýza produktů ve forenzní psychologii	350
20.2 Testové metody ve forenzní psychologii	352
20.3 Některá specifika v práci a diagnostice forenzního psychologa	354
21. Predikční nástroje posuzování rizika násilné recidivy (<i>Petra Skřivánková</i>) ...	357
21.1 Posuzování rizika násilné recidivy: VRAG	359
21.2 Hareho škála psychopatie: PCL-R	360
21.3 Inventář posouzení nebezpečnosti: LSI-R	360
21.4 Souhrnná Analýza Rizik a Potřeb Odsouzených: SARPO	361
21.5 Hodnocení rizika násilného chování: HCR-20, 3. verze	362
22. Inventář kriminálních stylů myšlení (<i>Petra Faridová</i>)	365
22.1 Česká verze PICTS-cz a její popis	366
22.2 Interpretační postupy PICTS-cz	369
23. Kognitivní interview (<i>Zuzana Kostelníková</i>)	371
23.1 Základní principy kognitivního interview	372
23.2 Techniky užívané v průběhu kognitivního interview	373
23.3 Průběh kognitivního interview	376
23.4 Porovnání kognitivního interview s jinými metodami	379
PŘÍLOHY	381
Summary	407
Literatura	409

Úvod

Záměrem kolektivní monografie, do které právě nahlížíte, je přiblížit problematiku zajímavých témat **forenzní psychologie**, kterým se tým spoluautorů věnuje z různých úhlů pohledu. Obsah odborné publikace navazuje na studijní text *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie* kolektivu autorů pod vedením I. Gillernové a H. Boukalové (2006). Kapitoly, které byly součástí uvedeného studijního textu a byly případně jen dílčím způsobem upraveny, jsou v této nové publikaci označené poznámkou pod čarou, dvanáct kapitol je zcela nových.

Současná publikace zachovala charakter původního textu - vychází z širšího pohledu na **trestný čin**, jeho spáchání i objasňování, všímá si **pachatele i oběti**, zajímá ji **vyšetřovatel** a jeho interakce s účastníky trestního řízení, zaměřuje se na **psychologické souvislosti jednotlivých procesních úkonů**, vybírá **metodologické i diagnostické postupy** související s vyšetřováním trestných činů, přidává různá nová témata i prakticko-aplikační souvislosti. Může zaujmout nově zařazená kapitola věnovaná psychologickým souvislostem **zranění oběti násilného trestného činu, stejně jako poznatky ke kriminálnímu myšlení pachatelů**. Nová publikace se podstatně více věnuje **dětem a jejich svědecké výpovědi, ale také**

dospívajícím v roli pachatelů násilných trestných činů. Pachatel nás zajímá nejen v situaci trestné činnosti, ale také ve fázi celého vyšetřování, soudněznalecké expertizy, případného vazebního stíhání, soudního projednávání i odsouzení a výkonu trestu odnětí svobody.

Nová publikace je poněkud jinak strukturovaná právě proto, že přibyla zcela nová témata. Je členěná do pěti nestejně obsáhlých částí. Kolektivní monografie začíná dosti obsírně, v šesti kapitolách zpracovanou problematikou *Pachatelů, trestných činů a jejich obětí*, pokračuje neméně rozsáhlou částí věnovanou *Možnostem psychologické analýzy a podpory vyšetřování závažných trestných činů*, rozpracovanou do deseti kapitol. Následuje část věnovaná ve dvou kapitolách *Obviněným a odsouzeným*, ve které se čtenář seznámí s problematikou vazebně stíhaných a odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody. Publikaci uzavírají čtyři kapitoly zabývající se *Metodologickými souvislostmi a vybranými psychodiagnostickými postupy ve forenzní psychologii*.

Jednotliví autoři přinášejí specifické pohledy. Někteří upřednostňují teoretickou rovinu uchopení problémů, jiní směřují ke konkrétní kriminalistické praxi, z některých částí je zřejmá zkušenost, jiné se více zaměřují na zpracování odborných pramenů vztahujících se k dané problematice. Publikace reflektuje množství otázek forenzněpsychologické problematiky, texty jednotlivých kapitol provází množství **příkladů** či konkrétních **ilustrací** dokládajících význam psychologického úhlu pohledu pro objasňování trestných činů. Také v Příloze najde čtenář ukázkou podpory vyšetřování závažného trestného činu s prvky postupů profilování (Příloha č. 1), dále příklad zpracování soudněznaleckého psychologického posudku na pachatele (Příloha č. 2), ale také podobu jednoho z možných intervenčních postupů při práci s vězňenými (Příloha č. 3). Jenom podotýkáme, že jazyk užitých příkladů (např. ukázek z psychologických profilů) je upraven pro potřeby odborné publikace. Také je na místě připomenout, že pojem *pachatel* je v celém textu užíván jako obecnější označení osoby, která se podílela na spáchání trestného činu. Dále jsou používány pojmy *podezřelý* – tj. osoba podezřelá ze spáchání trestného činu či přestupku; *obviněný* – tj. osoba, proti které bylo zahájeno trestní stíhání; *obžalovaný* – tj. osoba, které bylo nařízeno hlavní soudní líčení; *odsouzený* je pak ten, jehož rozsudek, rozhodnutí soudu, nabyl právní moci.

Domníváme se, že publikace může zaujmout psychology, policisty, právníky, soudní znalce, speciální pedagogy, sociální pracovníky, ale je určena všem, kteří se zajímají o aktuální otázky kriminalistické praxe a uvažují o možnostech využití psychologických poznatků a souvislostí ve forenzní praxi.

Autorky a autoři předkládané publikace, kteří se věnovali různým otázkám ve forenzních souvislostech, se tak mohou nyní o své zkušenosti z odborné aktivity podělit se svými čtenáři. Potěšilo by nás, kdyby čtenář získal nejen nové poznatky, ale kdyby ho kniha inspirovala i k zamyšlení nad různými přístupy a postupy forenzní teorie a praxe.

/1/

Stručný přehled forezněpsychologických disciplín¹

Hedvika Boukalová, Ilona Gillernová

1.1 FOREZNĚPSYCHOLOGICKÉ DISCIPLÍNY A JEJICH ZAMĚŘENÍ

Forezní psychologie je aplikovanou psychologickou disciplínou, která se uplatňuje tam, kde se jedinec stává subjektem občanských a trestněprávních vztahů. Studuje chování a prožívání člověka v situacích regulovaných právem (Netík, Netíková, Hájek 1997; Heretik 2004 a další). Je zde vyjádřena jednak vazba na psychologii jako vědní obor, jednak na to, co je pro forezní psychologii charakteristické v systému psychologických disciplín. V rámci forezní psychologie je tak zkoumána psychologická problematika v právně relevantních situacích.

Forezněpsychologické myšlení lze spojit s právnickým hlediskem, a tedy se vznikem a vývojem práva už od dob starověkého Říma. Ačkoli **dějiny forezněpsychologického myšlení** jsou rozsáhlé, dosud přehledně

1 Kapitola vychází z původní kapitoly v publikaci: Gillernová, I., Boukalová, H. (ed.) (2006). *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha: Karolinum.

a systematicky zpracovány nejsou. Odvíjely se od tří základních specializací – kriminologické, kriminalistické a penologické psychologie. Jejich rozvoj byl v průběhu sledovaného času nerovnoměrný. Byl závislý na právní orientaci a potřebě, na společenské situaci a také na osobnostech, které se dané problematice věnovaly. V kriminologické psychologii se soustřeďovala pozornost na strukturální a dynamické aspekty osobnosti pachatele, na jeho zvláštnosti, na motivaci k trestnému jednání, na formulování teorií kriminálního chování. S rozvojem přírodních věd ve druhé polovině 19. století, kdy se začala zdokonalovat kriminalistická technika a taktika (daktyloskopie, balistika, antropometrie apod.), získávají na významu i výsledky experimentální psychologie při prověřování spolehlivosti a věrohodnosti výpovědí pachatelů, svědků a obětí. Také moderní progresivní systémy zacházení s pachateli trestných činů, způsoby jejich věznění a efektivní nápravy stále více využívají psychologických poznatků a jsou rozvíjeny v rámci penitenciární psychologie.

V našich podmínkách dochází k systémovému a komplexnímu rozvoji forenzní psychologie od šedesátých let 20. století. Teoretická základna je budována ve třech výzkumných ústavech – kriminologickém, kriminalistickém a penologickém. Interdisciplinární charakter uvedených pracovišť poskytl široký prostor pro integraci psychologických poznatků do oblasti práva. **Současný stav forenzní psychologie** lze charakterizovat širokou **diferenciací a specifičností jednotlivých forezněpsychologických disciplín**. Jejich členění lze provést z různých úhlů pohledu – setkáváme se s členěním podle časové posloupnosti **trestního řízení** – od přípravného řízení přes líčení před soudem až po odpykávání trestu, (Neumann podle Netík, Netíková, Hájek 1997). Při zohlednění specifík psychiky jedince v jednotlivých fázích ontogeneze a jejich dopadem na páchání trestné činnosti jde o forenzní psychologii dětského věku (0–15 let), juvenilního věku (15–18 let), adolescentního věku (18–22 let), dospělého věku (22–60 let) a regresního věku (60 a více let) (Heretik 1993).

Pro stručné představení jednotlivých forezněpsychologických disciplín využijme členění podle **časové posloupnosti**, jak ji koncipoval nestor české forenzní psychologie Jan Neumann v sedmdesátých letech minulého století. Rozlišil psychologii kriminalistickou, soudní, penitenciární a postpenitenciární. Zvlášť pak stojí psychologie kriminologická, policejní i oblast **preventivních** opatření. A. Heretik k tomuto členění ještě doplňuje psychologii posudkovou (zabývá se posuzováním pracovní způsobilosti zejména jedinců, kteří překonali závažné choroby a úrazy), psychologii soudnělékařskou (ve spolupráci se soudními lékaři se věnuje psychologické interpretaci zranění a příčin smrti poškozených vzhledem k osobnostním rysům a stavu pachatele v čase činu), forezněpsychologický výzkum (vyvíjející nové metody expertizní činnosti, ověřující efekt jednotlivých psychoterapeutických resocializačních programů, zabývající se psychologickými interpretacemi materiálních a paměťových stop trestného činu, vyvíjející kritéria prognózy resocializace a prevence prvopachatelství a recidivity) (Heretik 1993).

Z uvedeného třídění J. Neumanna se zdánlivě vymyká **kriminologická psychologie**. Vstupuje však do všech oblastí forenzní psychologické vědy i praxe. Struktura a dynamika osobnosti pachatelů trestných činů se odvíjí od široké palety psychologických teorií a koncepcí. Ty předkládají popis a výklad psychických charakteristik pachatelů, jejich klasifikaci v závislosti na jejich osobnosti a vývojových zvláštnotech, na jejich motivaci. Získané výsledky se pak efektivně promítají do úspěšnosti vyšetřovacích procesů, adekvátnosti soudního rozhodování i do následného zacházení s odsouzenými. Nedoceníitelný význam mají pečlivé analýzy různých druhů trestné činnosti v současné společnosti (organizovaný zločin, vraždy „na objednávku“, finanční podvody, tunelování, kyberkriminalita apod.).

V rámci forenzní psychologie je speciálně zkoumána **viktologie** jako nauka o oběti. Zaměřuje se na popis a výklad interakce mezi pachatelem a obětí před trestným činem a v jeho průběhu. Viktologie také dbá o zajištění práv a nároků oběti z hlediska právních a psychologických aspektů. V této souvislosti se nauka o oběti zabývá primární viktimizací (škodou a újmou, které utrpěla oběť samotným trestným činem), sekundární viktimizací (jedinec je dále traumatizován nejen nepochopením či odmítnutím ve vlastní rodině a blízkém okolí, nýbrž též v průběhu trestního řízení) i viktimizací terciární (představující situaci, ve které jedinec není schopen překonat traumatizující zkušenost, přestože došlo k určité nápravě) (Sochůrek 2003; Velikovská 2016).

Kriminalistická psychologie se uplatňuje zejména v přípravném řízení trestním. Specifickými problémy jsou zjištění pachatele, jeho usvědčení (psychologické a kriminalistické aspekty jednotlivých procesních úkonů), kvalita výpovědi obviněných, svědků, poškozených. Veškeré procesní úkony se odehrávají v rámci složitých interakčních aktivit. Na významu tak nabývá nejen právní odborná připravenost orgánů činných v trestním řízení, nýbrž i jejich praktické psychologické znalosti a dovednosti. Očekává se a je v zájmu efektivního objasňování trestných činů, aby kriminalisté vystupovali jako profesionálové, a to v mezích stanovených zákonem. Ve složitých případech dává trestní řád možnost požádat o odbornou pomoc **psychologa jako konzultanta či soudního znalce**.

Psychologická konzultační činnost a psychologická soudněznalecká expertiza ve svých důsledcích nejsou omezeny pouze na oblast přípravného, eventuálně soudního řízení, ale ovlivňují zásadním způsobem i další osudy pachatelů trestných činů.

Postup v přípravném řízení trestním a jeho výsledky zásadním způsobem ovlivňují řízení rozhodovací a vykonávací. Jedná se o komplexní proces, v němž samostatnost jednotlivých forenzních oblastí je relativní, stejně jako jsou relativní hranice jednotlivých stadií v procesu zacházení s pachatelem a způsoby i prostředky jeho ovlivňování. Nesporné a jednoznačné prokázání viny obviněného není pouze podkladem pro spravedlivý rozsudek, ale současně i pro zaujetí adekvátního postoje konkrétního jedince ke spáchanému trestnému činu a pro následující akceptování uděleného trestu. Neodvratitelnost trestu,

tj. odhalení a potrestání každého spáchaného trestného činu, má svůj význam především v individuální prevenci.

Každopádně platí, že výsledky přípravného řízení ovlivňují i průběh řízení před soudem. Je žádoucí, aby se rozhodování soudu opíralo nejen o charakter a závažnost trestného činu, ale v adekvátní míře také o znalost osobnosti obžalovaného. Soudy však často nemají dostatek odborných podkladů pro její posouzení, a to ani v případech, kdy je to nezbytně nutné (např. u pachatelů závažných úmyslných trestných činů, u pachatelů s defektní strukturou osobnosti, s nejasnou motivací apod.). Popis chování obviněného v jednotlivých vyšetřovacích úkonech má svůj nezastupitelný význam při soudním projednávání.

Soudní psychologie představuje aplikaci psychologických poznatků v civilním a trestním řízení. Nejdelší tradici má soudní psychologická expertiza, která má procesní význam, slouží jako důkazní prostředek. Soud přiznává znalcům-psychologům specifické kompetence, které se týkají posuzování osobnosti obviněného, motivace, kriminálního chování obviněného, věrohodnosti jeho výpovědi, odhadu nebezpečnosti, interpersonálních vazeb (v případě skupinového deliktu posouzení dynamiky skupiny), předpokladů a možností resocializace.

Do oblasti soudní psychologie je aktuálně stále více zahrnována psychologie soudního líčení a psychologický výklad rozhodovacího procesu soudců (nově Jaroš 2019). Je zkoumán průběh komunikace mezi všemi hlavními aktéry z hlediska jejich vlivu na průběh a výsledky líčení. Přestože jednotlivé procesní role jsou přesně vymezeny trestním řádem, zůstává určitý individuální prostor pro jejich naplnění. Uplatňují se v nich vědomé i nevědomé motivy, předpojatosti, intuice, osobní zkušenosti. Hlavními činiteli, kteří určují atmosféru v soudní síni, jsou právní profesionálové – soudci, státní zástupci, obhájci. Z hlediska psychologie má však i způsob jejich komunikace vliv na výsledky soudního rozhodnutí. Tíživá či lhostejná atmosféra, agrese či zmatenost účastníků řízení může komplikovat snahu dospět k racionálnímu, věcnému a objektivnímu závěru.

Penitenciární psychologie aplikuje psychologické poznatky především v procesu výkonu trestu odnětí svobody. Je součástí penologické vědy a vyvíjela se relativně samostatně v rámci forenzní psychologie. Rozsah působnosti penitenciární psychologie je široký. Zkoumá osobnost odsouzeného z hlediska individuálních zvláštností, vývojových aspektů, etiopatogeneze delikventního jednání a prognózy dalšího jednání. Řeší problematiku klasifikace odsouzených. Hledá vhodná kritéria pro jejich třídění, které je podkladem pro diferencovaný systém zacházení (Urbanová, Netík 1985). Psychologické poznatky jsou využívány ve stanovených resocializačních programech (tzv. programech zacházení), především v oblasti poradenské, výchovkové a terapeutické, v poskytování intervence v krizových situacích (sebepoškozování, pokusy o sebevraždu, hladovky, agrese, vzpoury apod.). V souvislosti s analýzou sociálního klimatu vězeňských zařízení jsou studovány důsledky prizonizace

(ideologizace a institucionalizace) včetně doporučení na minimalizaci těchto negativních jevů.

Úspěšné završení procesu penitenciární resocializace a trestů, které nezahrnují odnětí svobody (alternativní tresty) je závislé na propracovanosti systému kontinuální sociální péče. Současná struktura terciární prevence tj. postpenitenciární péče je organizačně vázána na státní i nestátní (nadační a charitativní) aktivity. Obsahově zajišťuje nejen péči o propuštěné odsouzené, ale s uplatňováním alternativních trestů i parolu (podmíněné propuštění s dohledem), probaci (podmíněné odsouzení s dohledem). **Postpenitenciární psychologie** vstupuje do tohoto procesu svými poznatky z diagnostiky a zacházení s klientem. Cílem je pomoci pachatelů, aby si osvojil účinné způsoby řešení problémů a zvládal situace, které jsou spojeny s jeho znovuzáčleněním do společnosti. Uvedené aktivity jsou ve velké míře závislé na odborné připravenosti sociálních pracovníků, kurátorů a probačních úředníků a v nepodcenitelné míře i na ochotě a vstřícnosti spolupracovat ze strany samotných klientů.

Z kontextu uvedeného přehledu vyplývá nejen opodstatněnost využití psychologie v oblasti práva, ale také potřeba základní psychologické průpravy všech odborníků, kteří právo zastupují a vykonávají. Proto i jejich výběr – adekvátní osobnostní charakteristiky a motivace pro výkon dané činnosti, jejich odborné vzdělávání a výcvik – je nedílnou složkou **forezní personální psychologie**.

1.2 PSYCHOLOGIE VE VYŠETŘOVÁNÍ TRESTNÝCH ČINŮ

Psychologie disponuje značným množstvím poznatků, které mohou přispět k efektivitě vyšetřování, k porozumění dynamice spáchání trestného činu, k usnadnění interakce s obviněnými, svědky i poškozenými trestných činů apod. Jde jak o teoretické poznatky dokládané různými výzkumy, které zejména ze zahraničních odborných pramenů přinášejí inspiraci pro aplikace v kriminalistické praxi, tak o jejich praktické využití při objasňování konkrétních trestných činů. Aktuální problémy a úkoly souvisejí obecněji s úlohou psychologie v trestním řízení.

Psychologie má v trestním řízení svou historii i tradici, psychologické poznatky, zkušenosti a dovednosti jsou nejčastěji využívány v podobě psychologické soudněznalecké expertizy či psychologické konzultační činnosti. Tradičně se uplatňují v trestním řízení **psychologové jako soudní znalci**. V současné době představuje psychologická znalecká činnost v trestních a občanskoprávních věcech standardní, zákonem upravený postup. Soudněznalecký posudek má hodnotu důkazu, znalec obvykle vypovídá před soudem a soud k závěrům znaleckého posudku přihlíží při vynesení svého výroku o vině či nevině a výši trestu (Čírtková 1998, Heretik 1994, Netík, Netíková,

Hájek 1997 aj.). Jeho využívání je v různých zemích Evropy a Severní Ameriky velmi podobné (Weiner, Hess 1987). Psychologové jako soudní znalci mají přispět k objasnění důležitých okolností spáchaného činu vyplývajících z osobnosti pachatele (případně svědka nebo oběti), vyjadřují se k relevantním psychologickým charakteristikám osobnosti, zjišťují anamnestické údaje pro posouzení psychosociálního vývoje jedince, zaměřují se na kriminální motivaci, na věrohodnost výpovědi, u pachatelů se vyjadřují k možnostem resocializace. Jádrem znaleckého zkoumání je forenzní a klinická psychodiagnostika. Na základě výsledků psychologického vyšetření formulují znalci odpovědi na otázky přesně zadané vyšetřovatelem či soudcem.

Další podobou vstupu psychologie do trestního řízení je **psychologická konzultační činnost**, která je souhrnným označením pro aplikaci psychologické podpory při objasňování trestného činu. Psycholog **konzultant** vstupuje do trestního řízení v jiné roli než psycholog soudní znalec. Jeho činnost se odehrává v přípravném řízení před zahájením trestního stíhání a slouží především k objasnění konkrétního trestného činu, výsledky směřují do oblasti kriminalisticko-taktické a mají v trestním řízení jiný význam. Konzultační psychologická služba není trestním řádem vymezena tak přesně jako soudněznalecká psychologická činnost, ale také vychází z potřeb objasňování, „zadavatelem“ je policista či státní zástupce. Psychologické konzultační služby jsou velmi **diferencované**, ačkoli často vycházejí ze stejných zdrojů informací a poznatků, jimiž je zejména místo činu, orientační informace o osobnosti pachatele a oběti. Poskytují specifické výstupy v jakékoli fázi průběhu vyšetřování, podle konkrétních potřeb dané etapy vyšetřování, podle konkrétních požadavků a postupů vyšetřovatele. Požadavky jsou různorodé, ale často se objevují v některé z následujících oblastí:

- psychologická konzultace k trestnému činu před zahájením trestního stíhání pachatele (např. psychologické profilování, podněty k práci kriminalistů s podezřelými, svědky nebo poškozenými);
- psychologická analýza uskutečněných vyšetřovaných úkonů (např. psychologická analýza videozáznamů procesních úkonů, analýzy zvukového záznamu či písemného projevu, posouzení fyziodetekčního vyšetření);
- psychologická pomoc při přípravě vyšetřovacích úkonů (výslechu, rekonstrukce aj.),
- konzultace s psychologem v průběhu procesních úkonů (v souladu s právními předpisy úkon samostatně vede vyšetřovatel, ale může se průběžně radit s odborníkem o dalších krocích úkonu).

Psycholog – v rámci celého trestního řízení – ve stádiu přípravného trestního řízení i řízení před soudem (ať už konzultant či soudní znalec) se pohybuje v několika oblastech zároveň. Samozřejmostí je orientační znalost relevantních právních předpisů, které vymezují situaci a interakce, možnosti jeho i vyšetřovatele. Stranou nezůstávají vybrané sociologické souvislosti (např. sociální deviace, sociální patologie). Dále jde o poznatky z kriminalistiky (např. schopnost orientovat se v postupech ohledání místa činu, které přímo

souvisejí s psychologickými úvahami a postřehy o průběhu činu, roli oběti a samozřejmě směřují k pachateli). To také pomůže poskytnout lepší psychologická vodítka k získání důkazů. Totéž se týká jednotlivých procesních úkonů a v neposlední řadě i dalších postupů využívaných při objasňování trestných činů (připomeňme např. reálné možnosti fyziodetekčního vyšetření, poznatky, které poskytují soudní lékaři, důkazy jiných kriminalistických expertiz). Znalost těchto aspektů objasňování trestného činu a znalost celého kontextu umožňuje psychologovi kompetentněji se vyjadřovat k různým otázkám, aplikovat psychologické poznatky a dovednosti ve vztahu k potřebám, možnostem a konkrétním požadavkům daného vyšetřování. Avšak je zcela na místě připomenout, že je třeba zůstat **v psychologickém výkladovém rámci**.

Ukazuje se, že pro takový široký přístup k trestnému činu a jeho objasňování je adekvátním zastřešením sociálněpsychologické paradigma, nelze však opomíjet ani ostatní relevantní psychologické oblasti (např. psychologii osobnosti, vývojovou psychologii, klinickou psychologii či psychopatologii). Pak je samozřejmě důležitá **reflexe vlastní psychologické práce**, získávání a zpracovávání informací obohacujících odbornou profesní kompetenci. Může jít o výsledky řady výzkumů realizovaných zejména v zahraničí, dále postupy jako např. rozhovory s odsouzenými, které mohou zpětně ukázat efektivitu psychologických konzultací a odborné týmové práce psychologa, policistů, znalců apod. Cennou zpětnou vazbu poskytuje kontrola profilů pachatele při jeho dopadení či případná revize procesů psychologického usuzování při vytváření vyšetřovacích verzí na základě poznatků a výpovědí.

Psychologická podpora objasňování trestného činu, jeho projednávání před soudem, odsouzení pachatele a penitenciární péče o něj poskytuje bohatý prostor pro nesmírně zajímavou psychologickou práci. Opírá se o řadu poznatků, z nichž mnohé přináší text této publikace. Jednotlivé kapitoly mapují možnosti jak přispět psychologickými poznatky a intervencemi ke zvýšení kvality a efektivitu vyšetřování trestných činů, které je v zájmu společnosti i jedince – ať už v roli oběti, svědka či pachatele.

